

Sanda Stanković¹

Univerzitet u Beogradu²
Filozofski fakultet

SVE/I SMO MI MAJKE

(Ana Vilenica, ur., *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*, uz)bu))na))), Beograd, 2013)

Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma, najnovija je knjiga u lokalnom feminističkom izdavaštvu koja se bavi temama materinstva i majčinstva. Kako se navodi u zahvalnici, rezultat je višegodišnjeg rada praćenog izrazitim teškoćama u pronalaženju sredstava kako od lokalnih institucija, tako i evropskih fondacija. Ove teškoće su ukazale na nedovoljnu vidljivost i neprepoznatu društvenu relevantnost „tema feminističkih politika majčinstva i materinstva” (Vilenica 2013, 356) u lokalnom i globalnom kontekstu, i time potvrdile značaj i uvremenjenost ove publikacije. Zahvaljujući finansijskoj podršci Fondacije Roza Luksemburg, knjiga je objavljena 2013. godine.

U prvom tematu žurnala *uz)bu))na))),* „Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti” otvoren je prostor za promišljanje repolitizacije feminizma u lokalnom kontekstu i to u pravcu „antikapitalističke radikalizacije” (Vilenica 2011). Knjiga³ se pojavljuje kao prirodan nastavak, tako što se upravo majčinstvo i materinstvo nude kao potencijalno mesto za radikalizaciju feminizma, i radikalnu subjektivizaciju u neoliberalizmu uopšte. U lokalnim feminizmima, prema mišljenju urednice, u poslednjih deset godina većinom

1 E-mail: sanda.stankov@gmail.com

2 Autorka je doktorandkinja na Univerzitetu u Beogradu.

3 Kao dopuna knjizi pojavljuje se drugi temat *online* žurnala koji sadrži izlaganja sa okruglog stola „Postajanje majkom u neoliberalnom kapitalizmu”, održanog 20. i 21. maja 2013. godine u Beogradu.

izostaje kritika političke ekonomije neoliberalizma i neoliberalnog režima materinstva, dok se zahtevi prilagođavaju liberalnoj agendi, a na levisi izostaju kritička razmatranja materinstva i brige o deci. Namera je da ova knjiga bude poziv na uvođenje antikapitalističke perspektive u lokalna feministička razmatranja materinstva, kao i teme materinstva u lokalna razmatranja levice.

Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma čine radovi „umetnički, interdisciplinarni iz oblasti društvenih i humanističkih nauka, i tekstovi koji se bave promišljanjem ličnog i aktivističkog iskustva i rada” (Vilenica 2013, 3). Ukupan broj radova je 29, potpisuju ih pojedinke/ci i kolektivi, a kontekst o/u kome govore lokalni, inostran ili globalni. Knjiga nema monolitnu strukturu, već je odlikuje višeglasje različitih disciplina, medijuma izražavanja, stilova, konteksta i pozicija iz kojih se govori. Njen prikaz stoga nužno predstavlja samo jedno moguće čitanje i ne može je obuhvatiti u svojoj celovitosti.

Sam naslov knjige nas usmerava na dominantni okvir iz koga se preispituje „postajanje majkom” – materinstvo i majčinstvo su postavljeni u odnos prema različitim aspektima neoliberalizma, globalnog i lokalnog. Konkretno, u publikaciji se preispituju „institucionalizovane prakse materinstva u savremenom društvu, njihovi efekti u svakodnevnom životu, i mogući vidova otpora i (radikalne) političke subjektivizacije u odnosu na njih” (ibid.). U tekstu urednice osvetljeni su osnovni pojmovi bitni za razumevanje knjige. Režim materinstva može se razumeti kao „oblik društvene kontrole” nad prostorom brige s ciljem „ostvarivanja interesa kapitala i nacionalne države” (ibid., 9). Neoliberalni režim materinstva je „rodno, klasno i rasno zasnovan”, s „neokolonijalnim odnosom centra prema margini”, i odlikuje ga „sveopšte povlačenje države i individualizaciju odgovornosti za reprodukciju svakodnevnog života i brizi o deci”. Režim se sprovodi različitim mehanizmima kao što su zakonski, medicinski, socijalni, uslovi rada, konzumerizam, ideologije „dobre” i „loše” majke. Iako su unutar ovog režima „svi koji brinu o deci jednako izloženi regulacijskim mehanizmima”, glavni teret reprodukcije i dalje nose žene (ibid., 11, 12).

Najveći broj radova bavi se upravo analizom i kritikom navedenih aspekata institucije/režima materinstva i mehanizama kojima se sprovodi. Kritikuje

se i osvetljava njegov diskriminatorni karakter u određivanju toga *ko je poželjna majka*—kog pola, rase, seksualne orijentacije, klase, nacionalnosti, uzrasta, bračnog, materijalnog i socijalnog statusa. Madam Tlank, na primer, detaljno analizira i kritikuje klasno diskriminatorne politike koje se sprovode preko službi za socijalni rad u Velikoj Britaniji. Višić, između ostalog, razmatra diskriminatorne politike u odnosu na žene albanske, romske i bošnjačke nacionalnosti u periodu 90-ih. Zelenković govori o nevidljivosti samohranih majki u lokalnom kontekstu, Marčevska o odnosu zemalja centra prema majkama sa margine, a Zavušek ukazuje na favorizaciju biološkog roditeljstva i roditeljstva u okviru nuklearne porodice, u odnosu na druge forme roditeljstva i starateljstva. Maljković, zatim, govori o „čudovišnosti transmaterinstva”.

Takođe, kritikuje se neokolonijalni odnos zemalja centra prema ženama iz zemalja poluperiferije i periferije u angažovanju radne snage za obavljanje reproduktivnog rada. U radu koji potpisuje Metr „Tražimo pravu Meri Popins” dekonstruiše se „poslovni” odnos između roditelja bele klase iz centra i dadilja iz zemalja poluperiferije, a Federiči govori o „lancima brige” kada je u pitanju briga o starima.

U lokalnom i regionalnom kontekstu, režim materinstva ima svoje specifičnosti, kao što su etno-nacionalne politike koje svode ženu poželjnog etniciteta i rase na „mašinu za rađanje u projektu reprodukcije nacije” (ibid., 17), ali i specifičnosti koje proizlaze iz tranzicionog karaktera društva. Višić u svom radu detaljno analizira javne politike i zakonske mere u okviru nacionalne populacione politike u Srbiji u poslednje dve decenije, dok Hakalović i Kovo analizirajući režim materinstva u BiH govore o udruživanju neoliberalnog sistema sa nacionalnom, patrijarhalnom i ratnom koncepcijom materinstva. Ističu kako i tržišna i nacionalna regulativa „imaju patrijarhalni predznak” (ibid., 140).

Analize regionalnog konteksta ukazuju na raskorak između rodno senzibiln(ij)e legislative pod uticajem i uzorom EU u svrhu dobijanja statusa zemlje kandidata i realnih kulturoloških, materijalnih i institucionalnih karakteristika lokalnih konteksta. Tako zakoni i legislative, i odgovarajuće rodne politike dobijaju čisto retorički kvalitet, a ravnopravnost ostaje

formalnog karaktera. Hakalović i Kovo smatraju da *gender mainstreaming* prakse ne samo da nisu imale uticaja na poboljšanje realnog položaja žena, već su „imale kontraproduktivna dejstva u zastupanju ženskih interesa” (ibid., 143).

Uvid u manjkavost savremenih rodnih politika EU i patrijarhalni karakter neoliberalnog režima materinstva nije ograničen samo na tranzicioni kontekst. Prema Kobolt, „[u] društvu *gender monitoring*-a zagarantovani postotak žena u parlamentu smo platile cenom smanjenja socijalnih prava” (ibid., 38). Ona ističe kako su „građanski feministički pokreti...ostavili trag pre svega na onim područjima u kojima nisu potrebne temeljne i šire društvene promene” (ibid., 40). Bez obzira na promovisanje i formalno zalaganje za „jednake mogućnosti” i ravnotežu između porodičnog i profesionalnog života, odgovornost za sprovođenje istih je u sferi privatnosti, odnosno uglavnom na ženama.

Pored zakonskih i državnih, jedan od najraširenijih mehanizama za sprovođenje režima materinstva je medicinski. Medicinska kontrola, potčinjavanje i definisanje ženskog tela isključivo u odnosu prema biološkoj funkciji reprodukcije, kao i oduzimanje ženama bilo kakve moći delovanja ili autonomije u odnosu na sopstveno telo, zdravlje i trudnoću, tema su u tekstovima kolektiva subROsa, madam Tlank i Milice Gudović. Višestruka značenja abortusa u lokalnom kontekstu koja ostaju nevidljiva u javnom diskursu dok se abortus osuđuje i smešta u domen lične odgovornosti žene, razgolićuje tekst Marije Janković.

Majke u neoliberalizmu su, konačno, lišene autoriteta i pozicije subjekta i u domenu odgoja dece. O nedostižnim i međusobno kontradiktornim zahtevima koji se pred majku danas postavljaju, pre svega, ideologijom intenzivnog majčinstva i ideologijom emancipovane žene (ibid., 12) govore Jabloiska i Fabrika pronađene odeće. U tekstu Fabrike pronađene odeće, pratimo razgovor tri različita majčinska subjektiviteta i hor sastavljen od konzervativca, idealne majke, žene od karijere, bake, anarhiste i deteta. Ovo je razgovor sa kojim se veliki broj majki danas suočava bilo na interpersonalnom ili na intrapersonalnom nivou. Majke su pod stalnim prismotrom i podložne kritici, s tim što su zahvaljujući internalizaciji društvenih normi i ideologija najčešće one same sopstveni kontrolori, odnosno mehanizam regulacije.

Norme su uglavnom međusobno u nesaglasju i proizvode unutrašnje konflikte, a teško ih je razlučiti od autentičnih potreba. Na kraju nema pravog odgovora, a u pokušaju usklađivanja majčinstva i posla ostaje doživljaj rađanja, kako kaže Lirondel, „obe stvari na kompromisan način” (ibid., 34).

Tekst urednice, osim što daje strukturisan i sažet pregled karakteristika neoliberalnog i neoliberalnog „tranzicijskog” režima materinstva, govori o postojećim pravcima otpora, i daje relevantne izvore za dalje čitanje. Vilenica zagovara pristup koji polazi od *feminističke teorije i politike reproduktivnog rada*. Feministička teorija o reproduktivnom radu, nastala u pokretu marksističkih feministkinja u Italiji 70-ih godina, prvi je feministički i levičarski teorijski okviru kome se uočava i artikuliše veza između kapitalizma, brige o deci i kućnog rada. Briga i staranje o deci, zajedno sa kućnim, seksualnim radom i brigom o starima, u ovom pristupu se prvi put definišu kao (reproduktivni) *rad*, odnosno, „oblik proizvodnog rada sa društvenom i ekonomskom vrednošću” (ibid., 26). Reproductivni rad, osim što reprodukuje ljudska bića, proizvodi i reprodukuje radnu snagu i ključan je za akumulaciju kapitala. Iz ovog okvira, jasnija je glavna karakteristika neoliberalnog režima materinstva, a to je individualizacija odgovornosti za reprodukciju svakodnevnog života i brigu o deci (i starima). Reproductivni rad se u kapitalizmu i neoliberalizmu smešta u privatnu sferu i unutar diskursa o prirodnosti i ljubavi, čime se označava kao rad koji nema produktivnu vrednost i ostaje neplaćen i nevrednovan. Lirondel uočava da „vlasnička klasa ne želi da prizna da je jedini način za njen prosperitet neplaćanje 75 odsto istinskog rada na planeti” (ibid., 36).

Smeštanje reproduktivnog rada i materinstva u sferu privatnosti praćeno je artikulacijom lične odgovornosti pojedinaca za reprodukciju i formulaciji problema u ovom domenu (npr. nepostojanja dostupnog rešenja za staranje o deci tokom radnog vremena) kao posledica ličnih izbora. Subjektima se tako, kako kaže Kobolt, „odriče pravo na političku artikulaciju njihovih problema i interesa” (ibid., 38), i materinstvo zatvara u okvire „privatizovane egzistencije, privatnog vlasništva”, lišava mogućnosti „prevođenja u polje zajedničkog” i potencijala da „proizvede i revolucionarizuje postojeće kapitalističke odnose” (ibid., 42). Individualizacija odgovornosti za reprodukciju udružuje se sa individualizacijom odgovornosti za siromaštvo ili „rizik”, čineći u javnosti od onih koji su u tzv. „zavisnoj klasi” vinovnike sopstvenog statusa i praveći

razdor između klasa, uočava Madam Tlank (ibid., 63). Time neoliberalni režim dodatno otežava i onemogućuje solidarnost neophodnu za politizaciju brige i staranja o deci.

Upravo reformulacija brige i staranja o deci kao rada koji je nevidljiv i neplaćen a ključan za akumulaciju kapitala, čini materinstvo potencijalnim mestom za radikalizaciju u feminizmu, odnosno za političku borbu protiv kapitalizma.

Otpor neoliberalnom režimu materinstva nije „skladištenje dece” u obdaništa da bi se roditeljima omogućilo da „rade poslove koji eksploatišu druge ljude” (ibid., 35). Cilj feminističke borbe na terenu materinstva trebalo bi da bude kreiranje „ne-kapitalističkog načina reprodukcije naših života” (ibid., 357), „drugачijih i pravednijih uslova za život” i „društvenih odnosa koji nisu zasnovani na eksploataciji” (ibid., 21). U najradikalnijem smislu „besplatni rad (brige) majki i rad nege, kao opšta karakteristika savremene eksploatacije, sa ličnim ulaganjima koje zahtevaju, mogu biti ukinuti tek kada se ukine sam kapital” (ibid., 335).

Međutim, dugoročne ciljeve je moguće i poželjno usklađivati sa trenutnim mogućnostima vodeći borbu za vrednovanje reproduktivnog rada. Na primer, može se zagovarati preusmeravanje javnih sredstava u sferu brige o deci i starima, smanjenje radnog vremena za one koji se bave tim poslom ili plaćanje rada negovateljima. Potrebno je poći i od toga da su ljudi koji pružaju negu najčešće diskriminisani na tržištu rada, a rad brige i nege jedan od najzahtevnijih vidova rada po trošenju psihofizičkih i materijalnih resursa osobe.

Za radikalizaciju majčinstva i materinstva neophodna je debiologizacija i proširenje ovih pojmova na sve one koji vrše rad staranja i brige, uključujući brigu o starima. Za razliku od brige o deci, briga o starima nema značaj za kapitalistički sistem proizvodnje, i utoliko je još jače potisnuta u privatnu sferu. Na primeru SAD, Silvija Federiči (Silvia Federici) govori o javnoj retorici koja stare ljude definiše kao neproduktivni višak i stvara jaz i suprotstavljenost između generacija. Zavinšek uvodi koncept socijalnog roditeljstva koji obuhvata sve vidove roditeljstva koji nisu zasnovani na biološkoj vezi, uključujući usvojitelje, LGBT roditelje, i ljude koji su ostvarili roditeljstvo

kroz primenu reproduktivnih tehnologija. U svom radu, ona kritički ispituje poreklo favorizovanja biološke porodice u odnosu na socijalnu, i zagovara podjednako vrednovanje biološkog i nebiološkog roditeljstva, odnosno transformaciju značenja samog pojma roditeljstvo. Roditeljstvo treba shvatiti kao „odnos dugotrajne i kontinuirane ekonomske, starateljske i emocionalne povezanosti između odraslog i deteta” (ibid., 175), bez obzira na postojanje ili nepostojanje biološke veze, kao i na polni/rodni identitet roditelja. Međutim, ovakvo proširenje roditeljstva ili materinstva, iako je neophodno, nije dovoljno za radikalizaciju. Dušan Maljković u tekstu o transmaterinstvu zaključuje kako je proširenje reproduktivnih prava na LGBT populaciju, u stvari, vrlo uklopivo u neoliberalni diskurs, čak upravo njime omogućeno. Prema Višmit, „mikrokosmos kapitalističke individualnosti” je „u ohrabrivanju razlika dok god ne ometaju izdvajanje viška vrednosti” (ibid., 338). U kapitalizmu, rad brige je taj koji je eksploatisan, bez obzira ko ga obavlja, pa je revolucionarni potencijal transmaterinstva u remećenju „binarne kulturne ideologije”, ali ono, prema Maljkoviću, nema subverzivni potencijal za remećenje kapitalističkih odnosa (ibid., 216).

U knjizi se pominju do sada formulisani subverzivni zahtevi u odnosu na reproduktivni rad kao što su zahtevi za nadnice (za i protiv) reproduktivnog rada, univerzalno garantovane prihode, humani/ženski štrajk, i podruštvljavanje i kolektivizacija brige o deci. *Kolektivizacija brige*, odnosno reproduktivnog rada, ističe se kao posebno značajna u većem broju radova. U idealnom smislu, „majčinstvo bi predstavljalo funkciju koju može da vrši svako kroz podelu odgovornosti koju bi trebalo da snose podjednako svi članovi društva” (ibid., 28). Briga bi trebalo da se formuliše kao zajedničko ili javno dobro, a njena kolektivizacija da vodi kreiranju alternativa materocentričnoj i roditeljocentričnoj brizi i neoliberalnom režimu materinstva. Ovakva kolektivizacija trebalo bi da nadiđe podelu „mi” i „oni”, podelu između grupa – klasnu, rasnu ili rodnu, ali i podelu na male nuklearne porodice (cf. Federiči 2011). Podsetila bih na reči Staše Zajević:

„Mislim da je najbitnija emancipacija od moje male nuklearne porodice, moje male zajednice, moje male zemlje i mog malog komšiluka. ... Da to ne bude namenjeno samo ‚tvojoj’ porodici, nego da to bude kvalitet ‚za sve nas’” (Tomić 2011, 218).

Kolektivizacija reproduktivnog rada, osim kao krajnji cilj, može se zagovarati na nivou mikrostrategija. Federiči navodi primere „ugovora o solidarnosti” između starih ljudi u Italiji, a Zelenović o potrebi i pokušajima samoorganizovanja samohranih roditelja u vidu Banke slobodnih sati. Značaj ovakvih mikrokolektivizacija prevazilazi rešavanje problema određene grupe ljudi. Prema Federiči, one su upravo od ključne važnosti za „reorganizovanje našeg svakodnevnog života i stvaranje društvenih odnosa koji nisu zasnovani na eksploataciji”, i to stoga što jedino razvijanje saradnje između ljudi može da posluži kao „seme” drugačijeg sveta koji želimo da izgradimo (Vilenica 2013, 311).

Shvatanje materinstva i majčinstva kao kolektivne funkcije odnosi se na svaku/og od nas, ne samo na majke. Kao takvo, ono podrazumeva „veliki rad na promeni naših subjektivnosti, uz rad na proširenju vlastitih kapaciteta za stvaranje senzibilnijih odnosa” (ibid., 31). Ovo je, čini se, možda i najkrupniji zahtev u kome možemo početi od sopstvenih feminističkih krugova. Da li mi same/i reproduktivni rad vidimo kao „dosadan” i manje vredan, i ignorišemo ga u našem aktivizmu i feminističkom delanju, pita se Lirondel (ibid., 32).

Nasuprot dominantnom odnosu prema „deci-kao-materijalu koji se odgojem oblikuje” u skladu sa potrebama kapitalizma (ibid., 59, 168), „revolucionarni rad” uključuje feminističko majčinstvo, odnosno „podizanje svesne dece” (ibid., 35). U tom kontekstu, posebno ilustrativnu i inspirativnu inicijativu predstavlja CRAP⁴ kolektiv čija je misija pomeranje granica i stavova u vezi sa podizanjem dece u pravcu feminističkog majčinstva⁵, kao i uključivanje dece u aktivistički rad. CRAP polazi od nevidljivosti i čak diskriminatornog ponašanja u odnosu na decu, roditelje i roditeljstvo u samim radikalnim pokretima i nastoji da to promeni, i aktivno radi na uključivanju dece u konferencije i proteste. CRAP insistira na kolektivizaciji brige unutar radikalnih (feminističkih) pokreta: „Dečja nega, briga o deci i dečje potrebe

4 CRAP je skraćenica za *Child Rearing Against Patriarchy*.

5 Feminističko majčinstvo podrazumeva alternativu patrijarhalnom, seksističkom, kapitalističkom, homofobičnom podizanju dece. Polazi od distinkcije Adrijen Rič (Adrienne Rich) između materinstva i majčinstva, gde se majčinstvo vidi kao potencijalni izvor moći i polje borbe, a razvija se u različitim pravcima od strane feminističkih teoretičarki.

ne smeju se posmatrati kao nešto o čemu samo majke treba da vode računa” (ibid., 331). Takav stav ovaj kolektiv vidi kao „kontrarevolucionaran” i „simptom seksizma”, i naglašava važnost uključivanja ljudi bez dece, kao i odgovornost samih zajednica, pokreta i političkih grupa za način razmišljanja u kome se uvek uključena deca i briga o deci. „Nećemo se zadovoljiti manjim od potpune revolucije, a postoji samo ona revolucija u kojoj učestvuju deca” (ibid., 332).⁶

O nepostojanju artikulacije modela feminističkog majčinstva u lokalnom javnom diskursu u kome se „ne prepoznaje mogućnost dvojstva, simultanog bivanja majke i feministkinje” govori Nenić (ibid., 263), i ukazuje na izostanak solidarnosti „među samim feminističkim majkama” i njihovu „(ne)vidljivost u pokretu” u lokalnom kontekstu. Ona postavlja i ključno pitanje odnosa samog feminizma prema majčinstvu, koji često zazire od majčinstva „strahujući da iznova ne upadne u esencijalističku zamku izjednačavanja žene sa mitom o apsolutnoj Majci” (ibid., 265). Takođe, Nenić postavlja u feminizmu uvek kontroveržno pitanje solidarnosti sa majkama koje su „nemo zahvaćene strukturom patrijarhata, kojima možda nije pružena prilika da svoje majčinstvo ostvare na drugačije načine” (ibid., 264), a koje opet, ukoliko ih zaista *vidimo*, „hrabro prekoračuju zadate granice” (ibid., 265). Zaharijević i Nenić svojim tekstom otvaraju još jedan važan aspekt odnosa feminizma prema majčinstvu, jer pokušavaju da govore iz obe pozicije – i feministkinje i majke, kao „majka feministkinje” (ibid., 262), odnosno, iz „iskustva mišljenja” (ibid., 259). Njihov hrabar i provokativan tekst ukazuje na nemogućnost jednostavnog prevođenja feminističke teorije u lično, na tačke susretanja i razmimoilaženja između pozicije spolja i ličnog iskustva. One prikazuju iskustvo majčinstva bez ulepšavanja, ogoljeno, istovremeno i prihvatajuće i kritički. Na primer, Nenić govori: „Slažem se da politika feminističkog materinstva mora da se ogradi od brige kao svezkonzumirajuće crte majčinskog identiteta. No opet, ne prođe *dan, a da ne brinem*” (ibid., 267).

6 Pomenuti dvodnevni okrugli sto „Postajanje majkom u doba neoliberalnog kapitalizma” bio je po prisutnima prva feministička konferencija u lokalnom kontekstu koja je imala organizovano čuvanje dece, i samim tim doprinela vidljivosti majčinstva u pokretu i brisanju granice privatno-javno.

Čitanje ove knjige, pogotovo u lokalnom kontekstu, nameće mnoga pitanja. Kako se boriti za vrednovanje reproduktivnog rada paralelno/uprkos/ umesto ili u nekom drugom odnosu sa borbom za prava i prisustvo žena u javnoj sferi? Kako se boriti za važnost reproduktivnog rada, a izbeći opasnost ojačavanja tradicionalne rodne uloge Majke u privatnoj sferi? Činjenica je, kao što mnoge autorke u publikaciji to ističu, da materinstvo i majčinstvo i danas podrazumevaju polnu/rodnu podelu rada. Ipak, načini promene ovakvih rodnih odnosa niti odnos borbe za rodnu ravnopravnost prema borbi za reproduktivni rad, nisu u fokusu ove publikacije. Svakako se polazi od debiologizacije majčinstva i od implicitne pretpostavke učešća ljudi svih polova i rodova. Urednica se ograđuje od povezivanja sa bilo kakvom vrstom politike identiteta u kojoj bismo polazili od zajedničkih identiteta majki, već želi da govori o „zajedničkim naporima u proizvodnji drugačijih i pravednijih uslova za život” (ibid., 21). Pitanje za nas je kako postići ovo zajedništvo između još uvek prilično rodno uronjenih muškaraca i žena na našem podneblju? Na potrebu kreiranja diskursa solidarnosti između polova/rodova u borbi za prepoznavanje rada brige ukazuje i sociološkinja Marina Blagojević (Blagojević 2012). I konačno, neophodno je zapitati se gde je na terenu reproduktivnog rada mesto stvaranju uslova za uvažavanje nemajčinstva kao legitimnog izbora, u društvu kome je nemajčinstvo i dalje predmet stigme?

Postajanje majkom u doba neoliberalnog kapitalizma je knjiga koja vrlo snažno i argumentovano ukazuje na značaj pojmova materinstva i majčinstva. Pošto zahvata veliki broj tema i pristupa materinstvu, ona ima potencijal da najširem krugu čitateljki i čitalaca posluži kao inspiracija za dalje promišljanje i rad. Knjiga u potpunosti ostvaruje nameru urednice – ona je zaista poziv na diskusiju o pitanjima materinstva i reproduktivnog rada, kao i „poziv na radikalnu (klasnu) kritiku režima materinstva ... i na konstantan rad na proizvodnji drugačijih odnosa u polju reprodukcije svakodnevnog života” (Vilenica 2013, 3). Ona je neminovno i poziv na lično (feminističko) preispitivanje u pogledu majčinstva, materinstva, i rada brige. Koliko smo spremne/i da prihvatimo da je „pitanje postajanja majkom pitanje svih nas, a naša sopstvena reprodukcija političko pitanje” (ibid., 31)?

LITERATURA

- Blagojević, Marina. 2012. *Rodni barometer u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj, UN WOMEN Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.
- Federici, Silvia. 2011. „Feminizam i politika zajedničkog.” *uz)bu))na)))* (Temat #01: Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti). <http://www.uzbuna.org/yzurnal/razgovori-o-novom-feminizmu-i-umetnosti/feminizam-i-politika-zajedničkog>
- Tomić, Milica. 2011. „Da li revolucija počinje ili se završava u kuhinji?” *ProFemina* 2. specijalni broj: 201–254.
- Vilenica, Ana. 2011. „Novi feminizam kao repolitizacija.” *uz)bu))na)))* (Temat #01: Razgovori o Novom feminizmu i umetnosti). <http://www.uzbuna.org/yzurnal/razgovori-o-novom-feminizmu-i-umetnosti/novi-feminizam-kao-repolitizacija>
- Vilenica, Ana, ur. 2013. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Beograd: *uz)bu))na)))*.